

MASIHIYLAR JAMOATINING O'RTA OSIYODAGI QADIMIY TARIXI

Yangi Ahdning Havoriylar faoliyati kitobida Iso Masih haqidagi Xushxabar qay tarzda Rim imperiyasi, ya'ni g'arb tomonga yoyilgani bayon etilgan. Keyinroq yozilgan tarixiy qo'lyozmalar va arxeologik topilmalardan ma'lum bo'lishicha, Iso Masih haqidagi Xushxabar sharq tomonga, ya'ni Persiyaga — avval Parfiyaga, keyinroq esa Sosoniylar imperiyasiga ham yetib borgan. Qadimiy manbalardan ma'lumki, taxminan milodiy 200 yillar atrofida, Baqtriyaning¹ Kushon imperiyasida masihiylar mavjud bo'lgan. Beshinchi asrning boshlariga kelib, Hirot² va Marv³ shaharlarida xizmat qilish uchun masihiy yetakchilar tayinlangan. Milodiy 424 yilda Fors poytaxti Selevkiya–Ktesifonda⁴ “Sharq jamoati” rasmiy e'tirof etilgan.

Vaqlar o'tib, O'rta Osiyo aholisi orasida Masihga imon keltirgan odamlar soni ko'paydi. Bu hududdagi masihiylar Xudoga suriyoniy tili va mahalliy tillarda sajda qilardilar. Bu mahalliy tillar fors, sug'd va qadimiy turk tillari edi. Masihlarning soni Amudaryoning shimol tomonida ham ko'payib, masihiylar jamoati yoyila boshladi. Shunday qilib, VI asrning oxirlari va VII asrning boshlarida Samarqand asosiy ruhiy-ma'naviy markaz bo'lib qoldi. Hikoya qilishlaricha, mana shu davrlarda qadimiy turkiy aholi⁵ peshonasiga xochning rasmini zarb qilib, chizdirib olganlar. Ularning tushunchasi bo'yicha xoch tasviri ularni vabodan asrar ekan. Taxminan 644 yili turk hukmdorlaridan biri va uning lashkarlari bir daryo qirg'og'ida Masihga imon keltirganlar. Olimlar o'sha daryoni Amudaryo deb taxmin qilishadi.

Suriyoniy, fors va sug'd tilida gaplashadigan O'rta Osiyo masihlari Iso Masih haqidagi xushxabarni yoyishni davom ettirdilar. Aq–beshim⁶ va Urgutda⁷ masihiylar ibodatxonalari topilgan. Arxeologlar Muqaddas Kitobdagi hikoyalarning mazmuniga rasmi ishlangan kumush laganlar va Buxorodan chiqqan xoch zarbi bor tangalar ham topishgan. Arxeologik topilmalar ko'rsatadiki, sug'd tilida gapiradigan masihiylar hozirgi O'zbekiston va Tojikiston hududidan sharq tomonga, hatto Xitoyga ham Iso Masih haqidagi xushxabarni yoyganlar. Turfonda⁸ 500 dan ortiq sug'd tilidagi masihiycha qo'lyozma parchalari topilgan.

VII asrning oxirlarida O'rta Osiyo arablar tomonidan bosib olingandan keyin masihlarning faoliyatiga cheklovlar qo'yish boshlandi. Vaqlar o'tib, masihiylar ibodatxonalarining ba'zilar masjidda aylantirildi. Bunga Buxorodagi bir masjid namunadir. Bularga qaramay, O'rta Osiyo masihlari Xudoga sajda qilish uchun yig'ilishda davom etaverdilar. Ular butun O'rta Osiyo hududiga Iso Masih haqidagi xushxabarni yoyishni to'xtatmadilar. Bularning biri Balxlik⁹ bo'lib, masihlarga rahnamo bo'lgan Yazdibozid degan kishidir. U Xitoy hududi bo'ylab yurib, odamlarga Iso Masih haqida ta'lim bergan.

---

¹ Hozirgi Afg'oniston hududida joylashgan edi.

² Hozirgi Afg'oniston hududida joylashgan.

³ Hozirgi Turkmanistonning Mari shahriga yaqin joylashgan edi.

⁴ Bu ikki birlashgan shaharlar hozirgi Iroqda joylashgan edi.

⁵ Ular ko'kturklar bo'lgan bo'lsa kerak.

⁶ Hozirgi Qirg'iziston hududida joylashgan edi.

⁷ Hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan.

⁸ Hozirgi Xitoyning Shinjon viloyatida joylashgan.

⁹ Hozirgi Afg'oniston hududida joylashgan.

Taxminan VIII asrning oxirlarida Sharq jamoatining yo'l boshchisi tomonidan yozilgan ikkita maktubda shunday deyilgan: "turklarning shohi" va o'sha shohlikning aksariyat aholisi Iso Masihga ishonib, Uning yo'lidan yura boshladi. Shuningdek, ushbu maktublarda o'sha shoh o'z xalqi uchun bir masihiy yetakchi tayinlashni so'raganligi haqida ham yozilgan. Bu turklar qarluqlar bo'lsa kerak, deb taxmin qilinadi. Qarluqlarning poytaxti Tarozda¹⁰ edi. Milodiy 893 yilda qarluqlar Buxoro somoniylari tomonidan bosib olinganlar. Qarluq masihiylarining katta ibodatxonasi ham masjidga aylantirilgan. O'sha davrdan qolgan tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Samarqanddagi masihiylar ibodatxonasining darvozalari dunyodagi eng go'zal ijod namunasi hisoblangan.

Taxminan milodiy 1000 yilda mashhur olim Beruniy Xorazmda masihiylar nishonlagan bayramlar haqida yozgan. O'sha davrning ikki tarixchisi 200 mingta kerayit turklari Mongoliyada 1007 yilda Iso Masihga imon keltirib, Uning yo'lidan yura boshlaganini aytib o'tishgan. Ularning yozishicha, kerayit turklarining shohi qattiq bo'ron paytida tog'da yo'lini topolmay qolgan. Masihiy bir ulug' zot shohga vahiyda ko'rinib, uni qarorgohiga qaytarib olib borgan. Shoh qarorgohga eson-omon qaytib borgandan keyin, o'sha yerda masihiy savdogarlar bilan ularning imoni haqida suhbatlashgan. Shundan keyin shoh bir qurbongoh o'rnatib, uning oldiga to'rt Xushxabarning nusxasini va bir mesh biya suti qo'ygan. Mana shu qurbongoh oldida kerayit turklari ibodat qilganlar va, biz Iso Masih ta'limotiga sadoqat bilan amal qilamiz, deb qasamyod qilganlar va shu ontning ramzi sifatida o'sha sutdan ichganlar.

XIV asrga kelib, Qashg'ar va Almalik¹¹ shaharlarida xizmat qilishlari uchun masihiy yetakchilar tayinlangan. Sharq jamoati masihiylarining e'tiqodi haqida arxeologik dalillar mavjud. Bu dalillarning aksariyati Turfon va Dunxuandan¹² topilgan suryoniy, sug'd, fors va o'rta turk¹³ tillaridagi 1100 ta qo'lyozma parchalaridan iboratdir. Bu qo'lyozmalar IX asrdan XIV asrgacha bo'lgan davrlarda yozilgan. Ularning orasida Muqaddas Kitobdan, asosan Zabur, Xushxabarlar va havoriylarning maktublaridan parchalar bor. Shular qatorida, masihiylar sajda qilganda foydalangan matnlar, qo'shiqlar, masihiylarning e'tiqodiga oid bo'lgan bayonotlar, ibodat kitobchalari, buyuk masihiylar haqidagi hikoyalar, va'zlar, maktublar va to'ylarda ishlatilgan nutqlar topilgan.

Va nihoyat, To'qmoq va Bishkekka yaqin joylarda, hamda Almalikda taxminan XIII-XIV asrlardan qolgan 600 tacha masihiycha qabrtoshlar topilgan. Bu qabrtoshlardagi matnlar suryoniy va o'rta turk tillarida yozilgan. Qabrtoshlarning aksariyati turklarning qabri ustiga qo'yilgan bo'lib, xotirlanganlarning ko'pchiligi Sharq jamoatining yetakchilari edilar. Hozirgi paytda bu qabrtoshlar Rossiyaning Sankt-Peterburgdagi va O'rta Osiyoning Toshkent, Ashxobod, Dushanbe, To'qmoq va Bishkek shaharlaridagi muzeylarda saqlanib kelmoqda.

Amir Temur va uning avlodi taxtga o'tirgan davrlarga kelib, O'rta Osiyoda masihiylar soni juda kamayib ketgan edi. Ba'zi qo'lyozmalarining bayon qilishicha, bu paytda masihiylar Samarqand va Turfonda yashagan. 1200 yil davomida, O'rta Osiyoda mavjud bo'lgan Sharq jamoati qachon va qanday qilib g'oyib bo'lgani aniq emas. Mana shu davrdan keyingi arxeologik topilmalarda O'rta Osiyo masihiylari haqida ma'lumot qayd etilmay qo'yilgan bo'lsa-da, xalq o'z farzandlariga bergan ismlaru ularning avloddan

¹⁰ Hozirgi Qozog'iston hududida joylashgan.

¹¹ Bu ikki shahar hozirgi Xitoyning Shinjon viloyatida joylashgan.

¹² Hozirgi Xitoy hududida joylashgan.

¹³ Aynan qoraxoniylar turklarining shevasi nazarda tutilgan bo'lsa kerak.

avlodga o'tib kelgan hikoyalari va udumlarida Sharq jamoatining ta'siri yaqqol sezilib turadi. Asrlar osha masihiylarning ibodatxonalari va yozuvlari yo'qolib ketgan bo'lsa ham, qadimda Iso Masihning yo'lidan yurgan bu masihiylar unutilmagan. O'rta Osiyo xalqlari endi payg'ambarlar hamda Iso Masihning ta'limotlarini o'z ona tilida o'qish orqali o'zlarining ruhiy-ma'naviy boyligini qaytadan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar.